

*Стаття надійшла до редакції 20.04.2010*

**УДК 159**

*М.П. Требін  
м. Харків, Україна*

## **ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ВЛАДНОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОЗБУДОВИ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ**

Слово «еліта» має характер соціального міфу, який вимагає наявності верстви населення, що має кращі якості на відміну від всього народу. Але є вона такою? Так, у країнах Стародавнього Сходу та в часи Середньовіччя належність до еліти визначалася соціальним статусом: сам факт народження дитини у знатній сім'ї надавав їй привілеї. Ця еліта була замкненою групою, стійкою до зовнішніх впливів. Фактично, починаючи з Конфуція проголошувалися одні норми поведінки для «благородних» людей, для тих, хто повинен керувати, а інші – для «низьких», зобов'язаних коритися. Вчені Античності (Геракліт, Платон, Аристотель та інші) також підкреслювали необхідність нерівномірного розподілу суспільства, вважаючи, що одні повинні правити, а інші їм коритися.

Фундатором цілеспрямованого наукового розгляду проблем владної еліти слід вважати італійського філософа Нікколо Макіавеллі. Він вважав, що цінності світу розподілено нерівномірно, а разом з ними настільки ж нерівномірно розподілено престиж, владу та почесні, пов'язані з політичним процесом. Згодом свій внесок у формування сучасних теорій еліт зробив Фрідріх Ніцше. Першоосновою світового процесу Ніцше оголосив волю до влади, а рушійною силою історії вважав ненаситне прагнення до прояву влади та застосування влади, користування владою як творчим інстинктом [10].

Разом з тим, на зламі XIX-XX сторіч вже не було спільних підходів як до визначення поняття «еліта», так і до її структурних елементів, особливостей зміни (циркуляції). Виникають різноманітні напрямки, школи, серед яких найвпливовішою є школа «макіавеллістів» (Г. Моска, В. Паретто, Р. Міхельс та інші), вплив якої вагомий і тепер. Наприклад, Г. Моска до еліт відносив керуючі верстви суспільства [7], а В. Паретто ознаками еліти вважав владу і капітал, відзначаючи при цьому наявність у її представників особливо значущих для суспільства якостей та рис.

Перші спроби створення елітарних теорій на українському ґрунті пов'язані з іменами В. Липинського та Д. Донцова. В. Липинський є авто-

ром концепції «національної аристократії». На його думку, в кожній нації існує група людей, яка керує нацією, стоячи на чолі її політичних і організаційних установ. Вона створює певні культурні, моральні, політичні та цивілізаційні цінності, які потім привласнює собі ціла нація для нормальної життєдіяльності. Таку провідну групу В. Липинський й називає «національною аристократією» [6]. В. Липинський підкреслює важливість процесу «постійного відновлення або зміни аристократії», тобто циркуляції еліт. Коли цей процес припиняється, то нація попадає під провід чужої, сильнішої, ніж власна, політичної еліти, втрачаючи свою національну ідентичність. У концепції еліти, розробленої Д. Донцовим у праці «Дух нашої давнини», джерелом формування еліти має бути строгий відбір «кращих людей» з усіх верств суспільства, а не лише з міфічного «демосу», маси, класу, партії. Принциповою для Д. Донцова є обов'язковість суворої «чистки», «проціжування» цього відбору, завдяки чому має зберігатися духовна, моральна чистота, владна сила, могутність еліти. Д. Донцов вважає, що без еліти суспільство є «стадом». До еліти відносяться лише люди особливого типу, особливої вдачі. До прикмет членів провідної верстви Д. Донцов відносив: шляхетність, благородство; мудрість (наявність концепції своїх дій); мужність, відвага (проявляється у вмінні протиставитись оточенню й самому собі у всіх слабкостях).

Вагомий внесок в становлення теорії елітизму в ХХ ст. зробили М. Вебер, Х. Ортега-і-Гасет, Ч. Р. Міллс, А. Тойнбі тощо. Наприклад, для А. Тойнбі, еліта – це творча меншість, яка у протилежність масі здатна очолити зміни культур, спрямувати історичний процес; для Х. Ортега-і-Гасета: еліта – люди, які мають інтелектуальну і моральну перевагу над іншими, користуються найбільшим престижем, мають почуття власної відповідальності перед суспільством [11].

Таким чином у тлумаченні поняття еліти можна виокремити два основні підходи: соціально-статусний (соціологічний) і соціально-культурний. В контексті першого підходу, еліта – це по суті представники вищого класу, які здійснюють керівні, управлінські функції у суспільстві. Як переконливо доводив Чарлз Райт Міллс, еліта не є результатом інтелектуального, психологічного і морального переважання над рештою суспільства, а наслідком зайняття командних позицій у суспільній ієрархії. З позиції соціально-культурного підходу, провідними ознаками еліти є інноваційність, творчість, високі моральні і психологічні якості, передусім служіння інтересам суспільства. Виникає принципове питання: чи є вищезначені характеристики сутнісними, взаємодоповнюючими ознаками еліти взагалі (як дійсно кращого у суспільстві), чи вони характеризують по суті різні типи еліт? Російський науковець С. Глаз'єв пропонує розрізняти про-

дуктивну і правлячу еліти. На його думку, до продуктивної еліти належать найкращі представники нації, які створюють можливості для її розвитку, носії інтелектуального і виробничого потенціалу країни. Правляча еліта здійснює владу, яка може використовуватися як на благо суспільства, так і на шкоду йому.

У науковій літературі щодо типології еліти існує два основних підходи. Прибічники першого (П.Бірнбаум, Ч.Р.Міллс, Т.Мейно), який називається моністським, вважають, що суспільством завжди керує єдина, досить згуртована еліта. Представники даної соціальної групи мають значний рівень солідарності, що ґрунтується на однаковому соціальному походженні, високому рівні матеріального становища та освіти. Інші вчені (Д.Белл, З.Бжезінський, М.Дюверже) наголошують на тому, що в умовах соціальної стратифікації постіндустріального суспільства, у межах якого формуються і конкурують різні економічні групи, існування єдиної, з високим рівнем солідарності еліти, просто неможливе. Отже в сучасному суспільстві існує не одна, а багато еліт. Дана теорія отримала назву плюралізації еліт.

Усе вищеозначене дозволяє нам уявити соціальну структуру суспільства у вигляді системи взаємопов'язаних соціумних пірамід, кожна з яких не тільки відповідає певним соціальним групам і підструктурам суспільства, а й характеризує ієрархію всередині них. В кожній соціальній групі (принаймні великій, середній) існують власні еліти, представники яких мають найбільші досягнення, користуються найбільшим престижем, впливають на інших членів, на подальший розвиток групи в цілому. В концепціях плюралізму еліт, поряд з політичною елітою, виокремлюються економічна, військова, наукова, мистецька, освітянська, медична, релігійна та ін. еліти.

Якщо ми кажемо про Україну, то за умов первісного накопичення капіталу вузьким колом осіб, часто тісно пов'язаних із колами старої партійної номенклатури, образ «влади» у суспільній свідомості поєднувався не зі словом «еліта», а зі словом «мафія». Значну частину української еліти стали складати представники «нової буржуазії», які головним своїм завданням вважають знаходження «спільної мови» з представниками влади з метою конвертації влади у власність, а власності у ще більшу владу. Така еліта виявила себе надзвичайно ефективною у досягненні власної мети, формуванні і захисті власного інтересу. Тобто, якщо ти багата людина, бізнесмен, банкір, підприємець, то це означає – ти представник еліти, що за суттю, є спірним. Тому, дана категорія людей, використовуючи жебрачий стан української інтелігенції, стала намагатися отримати наукові ступені для засвідчення своєї інтелектуальної переваги над іншими. І багато хто з

них отримав ці наукові звання, але наявність диплому кандидата або доктора наук ні є свідченням високих розумових здібностей у цей категорії громадян, а є лише свідченням деградації наукової еліти України, яка ради того, щоб вижити йде на аморальні вчинки.

Така владна еліта створила політичний устрій, характерними рисами якого є нехтування суспільними інтересами, безвідповідальність, безконтрольність, непрозорість. Влада існує сама по собі, суспільство само по собі. Характерними рисами політичної системи стали: неадекватне представництво суспільних інтересів; відсутність механізмів відповідальності владної еліти перед суспільством за проголошені нею документи програмного характеру; вплив на засоби масової інформації з метою обмеження поширення критичної інформації про дії правлячої еліти; організація правлячою елітою штучної підтримки громадянами її політичних рішень; неприйняття правлячою елітою опозиції як політичного опонента; патронально-клієнтальний принцип кадрової політики; зневага до моральних принципів і цінностей відкритої політики [8].

Владна еліта України змогла запропонувати суспільству лише ту систему цінностей, що була і є близькою їй самій: орієнтацію на цінності особистого споживання, зневаги до тих, хто не є елітою [5]. В результаті маємо ситуацію подвійної моралі, відповідно одна існує для виголошення «високих» норм і цінностей, а інша – для досягнення своїх цілей. В результаті спостерігаємо корозію моральних цінностей, яка особливо відбивається на молодому поколінню. Молодь починає вважати, що досягти «елітарних» позицій в суспільстві можна лише не обмежуючи себе нормами моралі. Говорячи про владну еліту сучасної України, можна визначити її як таку, що не спромоглася чітко сформулювати національну ідею, визначити стратегію суспільного розвитку та вибудувати на цій основі систему цінностей. Враховуючи взаємозв'язок політичної еліти та мас і визначаючи керівну роль еліти у цих відносинах, можна відокремити ще одну рису української політичної еліти – це відмежування її від відповідальності за ті рішення, які нею приймаються. І допоки політична еліта не буде спроможною і готовою брати на себе всю повноту відповідальності за власні рішення, доти вона не набуде якостей власне такої.

Центральне місце в дослідженні владної еліти займають питання її формування: від того, як воно здійснюється, залежить склад еліти, а тому і соціальний зміст системи управління, що здійснюється владною елітою. Процеси формування владної еліти в наукових працях розглядаються через систему понять та категорій, одним із центральних є поняття циркуляції еліти. Його запровадив у науковий обіг один із засновників теорії еліти В. Паретто. Сучасні американські дослідники Джон Хіглі та Ян Пакульські

виділяють чотири моделі циркуляції еліти: класичну, заміщувальну, репродуктивну, квазізаміщувальну. Класична циркуляція – це процес поступових змін у еліті. Цей тип циркуляції обширний і соціально глибокий (охоплює великі верстви еліти). Він визначається еволюційним характером оновлення еліти, приводить до появи та існування консенсусної еліти. Заміщувальна циркуляція, як і класична, визначається широтою і глибиною, проте динамічніша і здійснюється примусовим шляхом. Типовий випадок – це повалення попередньої еліти і формування нової в результаті революції. Репродуктивна циркуляція – разом обмежена, і поверхнева, і поступова та еволюційна. Елітна група відмовляється від старих доктринальних положень або значно їх змінює для того, аби залишитися при владі. Завдяки таким маневрам більшості представників еліти вдається зберегти владу і статус. Квазізаміщувальна циркуляція характеризується найменшими змінами в еліті, їх раптовим і вимушеним характером. Відбувається поділ еліт, наслідком чого можуть бути перевороти.

Значною проблемою у формуванні владної еліти України є система її відбору або рекрутування. Основними принципами її формування на цей час є: 1) клановість; 2) особиста відданість як головний критерій добору на керівні посади; 3) земляцтво, кумівство; 4) протекціонізм.

Проте становлення нашої незалежної, демократичної, правової, соціальної держави потребує наявності людей, які би були дійсно елітою нації завдяки своїм інтелектуальним, професійним, етичним якостям, були володарями думок на ниві художньої творчості та засобів масової інформації тощо. Виховання владної еліти буде ефективним, коли її формування буде відбуватися: на всіх рівнях ієрархічної «дробини влади»; на основі соціального консенсусу, діалогу у вирішенні спірних питань; створення ефективного механізму «стримування і противаг»; на правовому закріпленні місця і ролі контреліти (опозиції) в суспільстві; на основі сприйняття сучасних державницьких і національних ідеологічних цінностей.

Певними гарантіями ефективного функціонування владної еліти в Україні повинні слугувати наступні чинники: ефективний громадський контроль за владною елітою; відсутність тиску на засоби масової комунікації, існування альтернативних ЗМІ; свобода конкуренції, суперництво еліт; відкритість еліт для соціальної мобільності, можливість «просування» по ієрархічній драбині; загальний поступ процесу, пов'язаного з розвитком громадянського суспільства в Україні. Критеріями ефективної діяльності владної еліти виступатимуть стабільність суспільства, зростання добробуту населення, прогнозована зовнішня та внутрішня політика, зростання ролі громадянського суспільства.

Така верства населення, як владна еліта, повинна мати і відповідну політичну культуру [1]. Вона займає важливе місце в структурі діяльності владної еліти, політична культура одночасно є елемент (політична свідомість) і функціональний аспект (політична поведінка) [2]. В складних умовах, в яких знаходиться сьогодні Україна особливої значущості набуває суб'єктивний чинник політичної культури (ставлення до політики, політичні цінності, ідеологія, національний характер, культурне середовище і т.д.) вузького елітарного шару соціально-політичної системи, за яким стоїть можливість вибору того або іншого шляху розвитку суспільства. Роль цього чинника цілком порівнювана з роллю флуктуації у відкритій невірноваженій динамічній системі, яка проходить точку біфуркації. Структура соціально-політичної системи неоднорідна. Вона включає цілу низку підсистем – суб'єктів, структура яких також може бути неоднорідною. Дія суб'єктивного чинника на різних рівнях соціально-політичної системи викликає неоднакову реакцію. У верхньому шарі соціально-політичної структури – елітарному шарі, такий відгук досягає своїх максимальних значень. Тому слід вважати, що від швидкості і ступеня організації такого соціально-політичного суб'єкта, як еліта, багато в чому залежатиме те, як буде організовано суспільство в цілому. Лише випереджальний стан розвитку політичної культури владної еліти стосовно політичної культури всього суспільства дає підстави визначити владну еліту як творчу меншість і носія соціальних інновацій [9]. Хоча події передвиборної президентської кампанії в Україні 2010 р. і то, що трапилося після перемоги одного з кандидатів, свідчить лише про одне – рівень політичної культури (а, навіть, і взагалі культури) у так званій «владній еліті» України вкрай низький, мабуть нижчий ніж політична культура всього суспільства. Слід пам'ятати, що згідно з синергетичними принципами соціетальна система, яка опинилася в точці біфуркації, може бути виведена з нього на основі нових базисних структур, цінностей і норм поведінки. У цей момент негативну роль грає концептуально-раціоналістична слабкість реформ, соціальна міфотворчість і моральний декаданс, який був притаманний владній еліті за часів Президента В. Ющенка. Український народ сподівається, що сучасна зміна владної еліти подолає цей недолік і створить принципово іншу траєкторію соціального прогресу, в основі якої знаходився би пересічний український громадянин, його потреби і бажання, високі соціальні стандарти і європейський рівень життя.

Відзначимо, що становлення політичної культури владної еліти України відчуває на собі, насамперед, особливості нинішнього стану всього українського суспільства, а саме: домінування в суспільній думці цінностей демократії, еволюції демократичних відносин, становлення демократично-

го типу політичної свідомості, формування політичної поведінки на демократичних, правових засадах [3]. При чому, на відміну від всього українського народу, владна еліта є суб'єктом процесу формування цих цінностей і повинна показувати масам зразок цей демократичної політичної культури [12]. Формування системи ціннісних орієнтацій владної еліти не може не спиратися на певну духовно-етичну основу: процес формування її політичної культури повинен містити як мінімум два чинники – і обидва одночасно – високі етико-моральні якості й високий професіоналізм на основі розвинутої правосвідомості та політико-правових знань. За наявності відповідної потребам суспільства політичної етики та культури владної еліти слід розраховувати на активність і організованість її професійних політичних дій [4]. За відсутності таких самі представники владної еліти ризикують зникнути з політичної арени.

**Список літератури:** 1. *Денисюк С.В.* Імідж політичного лідера в контексті розвитку української політичної культури: особливості формування та механізми реалізації: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03 / Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. – К., 2007. – 18 с. 2. *Дмитренко М.* Особливості сучасної політичної культури: проблема визначення // Політичний менеджмент. – 2005. - №5. – С. 134-138. 3. *Корнієнко В.О., Добіжа В.В.* Формування політичної культури сучасної владної еліти в Україні: монографія. – Вінниця: ВНТУ, 2009. – 160 с. 4. *Кострюков С.* Культура і влада: проблеми взаємодії: (соц.-філос. Аналіз) – К.: Знання України, 2009. – 355 с. 5. *Кравченко Н.И.* Политические и другие социальные ценности // Вопросы философии. – 2005. - №2. – С. 3-16. 6. *Липинський В.* Національна аристократія // Консерватизм: Антологія. – К.: Смолоскип, 1998. – С. 256-262. 7. *Моска Г.* Правящий класс // Социс (социологические исследования). – 1994. - №10. – С.183-194. 8. *Михальченко Н.И.* Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? – К.: Институт социологии НАН Украины, 2001. – 440 с. 9. *Нагорний В.* Сутнісні проблеми політичної культури // Політичний менеджмент. – 2006. - №5. – С. 83-93. 10. *Ницше Ф.* Воля к власти: опыт переоценки всех ценностей / Сост. А.А. Жаровский. – М.: Reff-Book, 1994. – 352 с. 11. *Ортега-и-Гасет Х.* Вибрані твори / Пер. з ісп.: В. Бурггардт, В. Сахно, О. Товстенко; Передмова: В. Табачковський. – К.: Основи, 1994. – 420 с. 12. *Проскуріна О.О.* Політична культура інформаційного суспільства: монографія / Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2008. – 352 с.

## **ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ВЛАДНОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОЗБУДОВИ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ**

У статті розмова йде про перші спроби створення елітарних теорій на українському ґрунті, про вагомий внесок в становлення теорії елітизму в ХХ ст. М. Вебера, Х. Ортега-і-Гасета, Ч. Р. Міллса тощо.

Центральне місце в дослідженні владної еліти займають питання її формування: від того, як воно здійснюється, залежить склад еліти, а тому і соціальний зміст системи управління, що здійснюється владною елітою. Процеси формування владної еліти в наукових працях розглядаються через систему понять та категорій, одним із центральних є поняття циркуляції еліти.

М.П. Требин

## **ПОЛИТИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА ВЛАСТНОЙ ЭЛИТЫ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ РАЗВИТИЯ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА**

В статье разговор идет о первых попытках создания элитарных теорий на украинской почве, о весомом вкладе в становление теории элитизма в ХХ в. М. Вебера, Х. Ортега-и-Гасет, Ч. Р. Миллса т.д.

Центральное место в исследовании властной элиты занимают вопросы ее формирования: от того, как оно осуществляется, зависит состав элиты, а потому и социальное содержание системы управления, осуществляется властной элитой. Процессы формирования властной элиты в научных работах рассматриваются через систему понятий и категорий, одним из центральных является понятие циркуляции элиты.

М.Р. Trebin

## **POLITICAL CULTURE OF IMPEROUS ELITE UKRAINE IN CONDITIONS OF DEVELOPMENT OF THE DEMOCRATIC LAWFUL STATE**

In clause conversation goes about the first attempts of creation of elite theories on the Ukrainian ground, about the powerful contribution to becoming the theory элитизма in XX century of M. Veber, Mills etc.

The Central place in research of imperous elite is borrowed with questions of its formation: how it is carried out, the structure of elite that is why also the



social maintenance of a control system, is carried out imperious ales-those depends.

Processes of formation of imperious elite in scientific works I am considered-Ô through system of concepts and the categories, one of central is the concept of circulation of elite

*Стаття надійшла до редакції 20.05.2010*